

İBN FÂRİS*

H. FLEISCH**

Çev. Mustafa KAYA ***

Süleyman TÜLÜCÜ****

ÖZET

İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris el-Lugavî, Arap dilcisi. Doğum tarihi bilinmemektedir ve doğduğu yer (de) şüphelidir.

İbn Fâris, oldukça yaşlı iken, Kazvîn'de, özellikle 'Alî b. İbrâhîm el-Kattân'dan ders aldı. Zencân'da Sa'leb'in râviyesi Ebû Bekr Ahmed b. el-Hatîb'i dinledi. İbn Fâris Hemezân'da yaşadı ve orada bir âlim olarak büyük bir ün kazandı. Müstakbel vezir es-Sâhib b. 'Abbâd ve Makâmât müellifi Bedî'u'z-Zamân el-Hemezânî, onun öğrencileri arasında idi. İbn Fâris, genellikle son derece kabul görmüş tarihe göre, 395/1004'te Rey'de öldü.

İbn Fâris, faaliyetlerini birçok sahalarda -gramer, şiir, fıkıh, tefsir- sürdürdü, fakat lügatçilik, gözde alanı idi ve Arap dünyasına el-lugavî (olarak) kaldı. Uzun ve kısa, kırk kadar eser telif etti. En önemli eserleri Kitâbü'l-Mücmel fi'l-Luga, Kitâbü Mekâyisi'l-Luga, es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ'dır.

Anahtar Kelimeler: *İbn Fâris, es-Sâhib b. 'Abbâd, Bedî'u'z-Zamân el-Hemezânî, Kitâbü'l-Mücmel fi'l-Luga, Kitâbü Mekâyisi'l-Luga, es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ*

* Bu yazı, H. Fleisch tarafından *El²* (İng.)'ya yazılan "İbn Fâris" maddesinin (III, 764-765) çevirisidir. Yazının sonuna, araştırmacılara yararlı olacağı mülâhazasıyla, bir "Seçilmiş Ek Kaynakça" ilâve etmeyi uygun gördük.

** Henri Fleisch (1904-1985): Sâmi dilleri, özellikle Arap dili ve grameri üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınmış rahip ve oryantalist. Başlıca kitapları: *Les verbes à allongement vocalique interne en sémitique*, Paris 1944; *Mon rucher*, Paris 1945, 1947; *Sur le système verbal du sémitique commun et son évolution dans les langues sémitiques anciennes*, Beyrouth 1947; *Introduction à l'étude des langues sémitiques*, Paris 1947; *Traité de philologie arabe*, I-II, Beyrouth 1961-1979, 1990, 2008; *el-'Arabiyyetü'l-Fushâ: Nahve Binâ' Lugavî Cedîd*, trc. ve nşr. 'Abdüssabûr Şâhîn, Beyrut 1966, 1403/1983; *Études d'arabe dialectal*, Beyrouth 1974. Ayrıca, *Revue des Langues Romanes* (Montpellier), *Arabica* (Paris), *ZDMG* (Wiesbaden), *Mélanges de la Faculté Orientale de l'Université Saint-Joseph* (Beyrouth), *Mélanges Louis Massignon* (Tome II, Damas 1957), *El²* (İng.) gibi dergi, armağan kitabı ve ansiklopedilerde müteaddit yazıları yayınlanmıştır. Diğer taraftan, onunla ilgili olarak bir armağan kitabı neşredilmiştir: *Mélanges offerts au R. P. Henri Fleisch*, ed. by Said Boustany, Pelio Fronzaroli, Andrzej Zaborski et al., Beirut 1976-1977. Hayatı ve eserleri için bk. Necîb el-'Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1965, III, 1078-79.

*** Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı.

**** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı.

ABSTRACT***Ibn Fâris***

Ibn Fâris, Abu'l-Husayn Ahmad b. Fâris al-Lughawî, Arab philologist. The date of his birth is unknown and the place uncertain.

Ibn Fâris studied in Qazwîn, notably with 'Alî b. Ibrâhîm al-Qattân, by then already in his old age. In Zanjân he heard Abû Bakr Ahmad b. al-Khatîb, râwiya of Tha'lab. Ibn Fâris lived in Hamadhân and there acquired a great reputation as a scholar. Among his pupils were the future vizier al-Sâhib b. 'Abbâd and Badî' al-Zamân al-Hamadhânî, the author of Maqâmât. Ibn Fâris died in Ray in 395/1004, according to the most generally accepted date.

Ibn Fâris pursued his activities in many fields -grammar, poetry, fiqh, tafsîr- but lexicography was his favourite domain and to the Arab world he remained al-lughawî. He wrote some forty works, both long and short. The most important of his works are Kitâb al-Mujmal fi'l-Lugha, Kitâb Maqâyîs al-Lugha, al-Sâhibî fi Fiqh al-Lugha wa-Sunan al-'Arab fi Kalâmihâ.

Key Words: *Ibn Fâris, al-Sâhib b. 'Abbâd, Badî' al-Zamân al-Hamadhânî, Kitâb al-Mujmal fi'l-Lugha, Kitâb Maqâyîs al-Lugha, al-Sâhibî fi Fiqh al-Lugha wa-Sunan al-'Arab fi Kalâmihâ*

İbn Fâris, Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ' b. Muhammed b. Habîb, eş-Şâfi'î, daha sonra (Rey'de) el-Mâlikî, el-Lugavî, Arap dilcisi. Doğum tarihi bilinmemektedir ve doğduğu yer (de) şüphelidir: Bir taraftan, şiirlerinden birine göre (Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, IV, 93) doğum yeri ez-Zehrâ' bölgesinde bir köy olan Kürsüftü ve ondan ilk *nisbe* ez-Zehrâvî türetilmiştir; ne olursa olsun, aslen köylü idi (Yâkût, *a.g.e.*, IV, 92, satır: 12-13); diğer taraftan, bizzat İbn Fâris, *Mekâyîs* (*Mukaddime*'si, I, 5)'e ait kaynaklarında [babası] Fâris b. Zekeriyâ'yı, kendisine İbnü's-Sikkî'tin *Kitâbü'l-Mantık*'ını nakleden şahıs olarak zikreder (keza bk. Yâkût, *a.g.e.*, IV, 92, satır: 6-7; es-Süyûtî, *Buğye*, s. 153; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhe*, s. 220). Böylece görünüşe bakılırsa o, ilk hocası olan eğitimli bir *fakih*'in oğlu idi; fakat gariptir ki, böyle bir adam bir köyde oturmak zorunda kalmıştı.

İbn Fâris, oldukça yaşlı iken (Yâkût, *a.g.e.*, XII, 220), Kazvîn'de, özellikle 'Alî b. İbrâhîm el-Kattân (ö. 345/956)'dan ders aldı. Fakat el-Kıfî (*İnbâh*, I, 94, satır: 4-5)'ye göre, özel bir sebepten dolayı, Kazvîn'den ikinci *nisbe* olan el-Kazvînî nisbesini aldı;

Zencân'da Sa'leb'in *râviyesi* Ebû Bekr Ahmed b. el-Hatîb'i dinledi. Ayrıca Bağdat'ta ve hacca gittiği zaman Mekke'de tahsil gördü.

İbn Fâris Hemezân'da yaşadı ve orada bir âlim olarak büyük bir ün kazandı. Müstakbel vezir es-Sâhib b. 'Abbâd ve kendisine çok borçlu olan fakat daha sonra bir azarlama sonucunda hocası ile yollarını ayıran *Makâmât* müellifi Bedî'u'z-Zamân el-Hemezânî, onun öğrencileri arasında idi. İbnü'l-'Amîd (Ebü'l-Fadl Muhammed ve Ebü'l-Feth 'Alî)'e bağlanmış olan İbn Fâris, Hemezân'daki şöhretine rağmen, Rey'de, vezirlikteki ailenin ayağını kaydırıp yerine geçmiş olan es-Sâhib b. 'Abbâd tarafından hüsnü kabul görmedi. İbn 'Abbâd, İbn Fâris'in *Kitâbü'l-Hacer* hediyesini soğuk karşıladı; fakat onun şöhreti, Fahrü'd-Devle 'Alî b. Rükni'd-Devle b. Büveyh tarafından, oğlu Mecdü'd-Devle Ebû Tâlib'e özel öğretmen [mürebbi, müeddip] olmak için Rey'e çağırılmasıyla sonuçlandığında, İbn Fâris'i takdir ve himaye eden veya onu "şeyhunâ Ebü'l-Huseyn" diye çağdırmaktan hoşlandığından kudretli vezirle ilişkileri yoluna girdi; ve İbn Fâris, eseri *es-Sâhibî*'yi ona ithaf etti. İbn Fâris, genellikle son derece kabul görmüş tarihe göre, 395/1004'te Rey'de öldü. Rey'de ikametinden dolayı er-Râzî diye isimlendirildi.

İbn Fâris ilgi çekici bir şahsiyettir. Onun sıcak bir kalbi vardı, öyle ki, herhangi bir ihtiyaç sahibini eli boş göndermektense bizzat elbisesini çıkarıp (ona verdiği) söylenir ve talihsizlikleri hakkında dokunaklı şahsî ifadeler içeren şiirler yazma yeteneğine sahipti. Fakat onun içinde daha derin dahilî çelişkiler fark edilmiş olabilir.

İbn Fâris objektif bir kafaya sahipti. Dikkat çekicidir ki, 4./10. yüzyılda, Sîbeveyh ve Basralıların gramer bakımından egemen olduğu bir dönemde, onun, Kûfelilerin düşünce özgürlüğüne dönmesi ve *Kitâbü Kifâyeti'l-Müte'allimîn fi'htilâfi'n-Nahviyyîn* [başlık Yâkût (*Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, 85)'tan]'inde bir kere daha gramatikal münakaşayı ortaya koyması gerekti. *Kitâbü Mekâyisi'l-Luga'nın* yol gösterici ilkesi ilginçtir; el-Halîl'den mülhem planı, kelimelerin köklerindeki anlamlarını *usûle*, temel mânâlara bağlamak ve böylece semantik bir bağlantı kurmak için yeni idi. Diğer taraftan, dilin kökeni meselesinde, kuramcılarının en kalın kafalılarından¹ biridir. Her şey, semantik tekâmülün herhangi bir türünü istisna eden, *tevkîf*, ilâhî vahiy konusu, *asl* ve *fer'*dir (*es-Sâhibî*, s. 96, satır: 6-9). Nitekim öyle görünüyor ki İbn Fâris dinî çekingenliklerle kısıtlanmıştı: Kur'ân'daki *ve-'alleme Âdeme'l-esmâ'e küllehâ* (II, 29/31) ayeti, ona *tevkîf*'in evrenselliğini (bk. *es-Sâhibî*, s. 31-32) gösterdi.

¹ Madde yazarının bu ifadesi oldukça sübjektif görünmektedir (Çevirenlerin Notu).

İbn Fâris, yenilikten korkmayan serbest bir kafaya sahipti; bu nedenle, Ebû 'Amr Muhammed b. Sa'îd'e karşı [yazdığı] *Risâle*'sinde, zamana uymak için, Eski ve Yeni Arap mücadelesinde hürriyeti destekledi ve *Kitâbü'l-Hamâseti'l-Muhdese*'sini telif etti. Diğer taraftan, onun, sadece faydasız değil fakat inanç için bir tehlike oluşturan felsefeye (*es-Sâhibî*, s. 77, satır: 12 vd.'na göre, ayrıca parçaları tam olarak yorumlamak zordur) kulak asmadığı ve hatta düşman olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Fâris, faaliyetlerini birçok sahalarda -gamer, şiir, *fikh*, *tefsîr*- sürdürdü, fakat lügatçilik, gözde alanı idi ve Arap dünyasına *el-lugavî* (olarak) kaldı. Uzun ve kısa, kırk kadar eser telif etti; *Mekâyis* (I, 25-37)'in naşiri tarafından çok dikkatli bir liste hazırlanmıştır: 11 eser basılmıştır, bunlardan 2'si sadece kısmen, 7'si hâlâ yazma hâlinindedir; 24 tanesinin şu anda sadece isimleri bilinmektedir. Özellikle *Kitâbü Kifâyeti'l-Müte'allimîn fi'hîlâfi'n-Nahviyyîn* ve *Kitâbü'l-İntisâr li-Sa'leb* (muhtemelen diğer bir başlık altında ilk adı geçenele aynı) ve yukarıda işaret edilen ve *Fihrist* (s. 80) tarafından zikredilen *Hamâse*'sine [bize kadar gelmediği için] hayıflanıyoruz. Basılmış eserleri: 1. *Kitâbü'l-Mücmel fi'l-Luga*: Kısmen basıldı, 1 cilt, Kahire 1331 [*Mekâyis* (I, 35)'in naşirine göre], 1332/1914, 319 s. [Serkîs (s. 200)'e göre]; pek çok yazmaları için bk. Brockelmann, [GAL], I, 130, I², 136; *Suppl.*, I, 198. İbn Fâris, müteaddit şiir alıntıları ile izah edilmiş, kısa tanımlamalar vasıtasıyla, açık ve sahih bir şekilde (*el-vâdih*, *es-sahîh*) sözlüğü sunmaya çalıştı; klâsik [dönem] sonrası kelimeleri (*Suppl.*, I, 198'e göre) birlikte gruplandırma işini *Mütehayerü'l-Elfâz* (el-Cürçânî tarafından *Muhtârü'l-Elfâz* şeklinde kaydedilmiş)'a bıraktı. Mukaddimede, otoriteleri olarak el-Halîl ve İbn Düreyd'in isimlerini zikreder; İbn Fâris'in bir beyti (Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, IV, 92), *el-Mücmel*'in *Kitâbü'l-'Ayn* ve *Kitâbü'l-Cîm*'in yerini aldığını ifade eder; o, [bu iki eserden] sonuncusu gibi, ilk kök sessiz [ünsüz] harfine göre düzenlenmiştir ve *hemze* ile başlar; fakat el-Halîl'in etkisi, ilk önce *mudâ'af* (Tip 122²), sonra üç harfli, daha sonra dört harfli ve beş harfli kelimelerden, her bir ilk harfin altında, ayrı bölümlerde düzenleme ile açıkça gösterilmiştir; İbn Fâris'i seven ve öven el-Fîrûzâbâdî, *el-Mücmel*'i tetkik ve tenkit etti (Hâccî Halîfe [Kâtib Çelebî], V, 407) ve açık bir şekilde *Kâmûs*'a onun belli bir miktarını dâhil etmiş oldu. Eser, muhakkak büyük bir değeri haizdir ve âlimane bir neşri hak etmektedir. 2. *Kitâbü Mekâyisi'l-Luga*: 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından (6 cilt, Kahire 1366-

² Bu rakamlarla *mudâ'af* kelimenin kuruluşu (yapısı) izah edilmek istenmiştir. Yani ilk harf farklı, ikinci ve üçüncü harfler ise aynıdır. مَدَّ : medde (m-d-d) gibi (Çevirenlerin Notu).

71/1947-52 [Kahire 1389/1969]) neşredildi; geniş bir *Mukaddime* (I, 3-47) ile (bu maddede kullanılan, (sayfaları) müstakil numaralama ile). Bu orijinal sözlüğün yol gösterici ilkesi, yukarıda anlatıldı, fakat dört ve beş harfli kelimeler için İbn Fâris, çoğu kez diğer bir ilkeye, bir *kıyâs* türü [olarak] gördüğü *nahta* müracaat etti [metodolojisinin bir tanımı için bk. *Kitâbü'l-Bâ'* (I, 328-336)'nın sonu]. Sözlüğün tertibi, *el-Mücmel*'deki gibidir. 3. *es-Sâhibî fi Fıkhî'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fi Kelâmihâ*: Vasat bir neşirdir (Kahire 1328/1910). Bu başlık, iki eseri, *Fıkhü'l-Luga* ve ayrıca *es-Sâhibî*'yi işaret eden yanlış kanaate neden oldu; böylece Yâkût (*Mu'cemü'l-Üdebâ'*, IV, 84), İbn Kâdî Şühbe (Dimâşk Zâhiriyye nüshası³, nr. 438 (*Târîh*), 189-190), ve diğerleri. *Kitâbü's-Sâhibî, Müzhir* çapında, türünün yeni bir eseridir. İlk defa, Arap dilinin tetkikinde yalnızca gramere ve sözlükbilime ait çerçevenin ötesine geçmeye, dilbilimsel düşünce seviyesine ulaşmaya ve oldukça sistematik genel bir plan dâhilinde Arapların dile, kendi Arap dillerine ilişkin düşüncelerini ve kendisinin bu konudaki bilgisini aydınlatabilecek veya genişletebilecek herhangi bir tarihî veya diğer malûmatı bir araya getirmeye çalışan bir müellif görüyoruz. Şükür ki [bu eserin] yeni ve dikkatli bir baskısı yayınlandı (bk. *Bibl.*). Bu eserde, yani *Kitâbü's-Sâhibî*'de İbn Fâris, Şu'ûbiyye ile münakaşada Arapçanın üstünlüğü hususundaki kanaatini açıkça ortaya koyar ve rakiplerine karşı kullanmak için Araplara silâh tedarik eder. 4. *Kitâbü'l-Lâmât*: Gramerde *le-*, *li-*'nin kullanılışı (na dair), G. Bergsträsser tarafından, *Islamica*'da [I, (1925), s. 77-99] yayınlandı; kısa bir bölüm *es-Sâhibî* (s. 112-116)'dedir (iki metnin Bergsträsser tarafından münakaşası için bk. *aynı yer*, s. 97-99). 5. *Makâle Kellâ ve-mâ Câ'e minhâ fi Kitâbillâh* (*es-Sâhibî*, s. 162, satır: 16'da zikredilmiştir), 'Abdü'l-'Azîz el-Meymenî (A. Memon) er-Recekûtî tarafından, *Selâsü Resâ'il* (Kahire 1344) içinde neşredildi. 6. *Kitâbü'l-İtbâ' ve'l-Müzâvece*: Daima çift olarak kullanılan aynı vezindeki kelimelere dair bir derleme, R. Brünnow tarafından *Orient. Stud. Th. Nöldeke... gewidmet* (I, Giessen 1906, s. 225-248)'te neşredildi. Ch. Pellat'ın *Arabica* [IV (1957), s. 131-149]'daki tetkikine ve *es-Süyûtî*'nin *Müzhir*'nin 28. bölümüne bk. 7. *Kitâbü Sîreti'n-Nebî*: Kısa bir *sîre*, *Evcezü's-Siyer li-Hayri'l-Beşer* (Cezayir 1301, Bombay 1311) başlığı altında basıldı. *Mekâyis* (I, 31)'in naşirine göre, *Kitâbü Ahlâki'n-Nebî* farklı bir eserdir. 8. *Kitâbü Fütüâ Fakîhi'l-'Arab*: Bir kelimenin nadir mânâsına dayalı, tabir caizse fetvaya ait bilmecelere, sorulara dair bir derleme (el-Harîrî tarafından 32. *Makâme*'sinde örnek alınan bir tür, krş. *es-*

³ Burada İbn Kâdî Şühbe'nin *Tabakâtü'n-Nuhât ve'l-Lugaviyyîn* adlı eserinin yazma nüshası kastedilmiştir (Çevirenlerin Notu).

Süyûtî, *Müzhir*³, I, 622-637); Huseyn 'Alî Mahfûz tarafından neşredildi (Dimaşk 1377/1958, 52 s.). 9. *Kitâbü Ebyâtî'l-İstişhâd*: İlgili durumlarda atasözleri olarak kullanılabilen şiir beyitleri ile ilgili bir derleme; *Mekâyîs*'in naşiri tarafından *Nevâdirü'l-Mahtûtât* içinde (2. seri, Kahire 1371/1951, I, 137-161) neşredildi. Bu başlık altında tarihî kaynaklarda zikredilmiş değildir, muhtemelen Yâkût'un *Mu'cemü'l-Üdebâ'* (IV, 84)'sındaki *Kitâbü Zehâ'iri'l-Kelimât* ile aynıdır (naşire göre, I, 138). 10. *Kitâbü'n-Neyrûz*: Bu *mu'arreb* kelime hakkında etimolojik bir tetkik ve Arapçada *fe'ûl* kalıbındaki kelimelere dair bir çalışma; aynı naşir tarafından *Nevâdirü'l-Mahtûtât* içinde (5. seri, Kahire 1373/1954, II, 17-25) neşredildi. 11. İbn Sa'îd'e karşı [yazdığı] *Risâle*'den iktibas edilmiş parça ve seçme beyitler, es-Se'âlibî'nin *Yetîmetü'd-Dehr* (nşr. Muhammed Muhyî'd-Dîn 'Abdü'l-Hamîd, III, 397-404)'inde [yer almaktadır].

İbn Fâris'in yazma hâlindeki eserleri için, bk. Brockelmann, [GAL], I, 130 ve *Suppl.*, I, 198, nr. 3, 4, 11, 14 ve 15. Özellikle nr. 14, *Kitâbü Kasasî'n-Nehâr ve Semeri'l-Leyl* ve nr. 15, *Kitâbü Temâmi Fasîhi'l-Kelâm* (yazmaları için, keza bk. *Mekâyîs*, I, 27)'a dikkat ediniz. İlâveten, bk. 'Abdüsselâm Muhammed Hârûn, nr. 35 (*Mekâyîs*, I, 35): *Kitâbü'l-Muhtasar fi'l-Mü'ennes ve'l-Müzekker*, yazma nüsha, el-Mektebetü't-Teymûriyye (Kahire), nr. 265 (*luga*), Brockelmann tarafından listeye alınmamış.

Bibliyografya: Brockelmann, [GAL], I, 130, I², 135-136; *Suppl.*, I, 197-198; J. Kraemer, "Studien zur altarabischen Lexikographie", *Oriens*, VI (1953), s. 216-226; Zekî Mübârek, *La prose arabe au IVe siècle de l'Hégire (Xe siècle)*, Paris 1931, s. 203-209, güvenilemez, doğru olup olmadığı kontrol edilmeli; es-Sâhibî neşrinin başlangıcındaki ve *Mekâyîs*'in *Mukaddime* (I, 3-47)'sindeki bibliyografik malûmat; Yâkût, *Mu'cemü'l-Üdebâ'*, IV, 80-98 = *İrşâd*, II, 6-15; Süyûtî, *Buğye*, s. 153; İbn Hallikân, [*Vefeyâtü'l-A'yân*], Kahire 1367/1948, I, 100-101 (nr. 48); İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ'*, Bağdad 1959 (1960), s. 219-221; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, Kahire 1350, III, 132-133; Kiftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, Kahire 1369/1950, I, 92-95, diğer kaynaklar s. 92'deki dipnotta. *Mücmel* hakkında bk. J. Kraemer, *aynı yer*; *Mekâyîs*, I, 21; Huseyn Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, Kahire 1375/1956, II, 432-443. *Mekâyîs* hakkında bk. *Mukaddime*, I, 39-45; Huseyn Nassâr, *a.g.e.*, II, 401-431. es-Sâhibî hakkında bk. J. Kraemer, s. 215 ve verilen kaynaklar. Yeni neşri M. Chouémi [Mustafâ eş-Şüveymî] tarafından yapıldı (Bibliotheca Philologica Arabica, I), Beyrut 1383/1964. Bu maddedeki atıflar, bu neşredir fakat onun *Mukaddime*'si kullanışlı değildir.

Seçilmiş Ek Kaynakça

- 'Abdullâh Dervîş, *el-Me'âcimü'l-'Arabiyye*, Kahire 1375/1956, s. 122-125.
- 'Abdülvehhâb et-Tâzî Su'ûd, *Ahmed b. Fâris: Hayâtühû ve Ârâ'ühû fi'l-Luga ve'n-Nahv*, Rabat 1412/1992.
- Araz, Mehmet Ali Kılay, *Ahmed İbn Fâris'in Hayatı, Eserleri ve Dil Hakkındaki Görüşleri*, danışman: Yakup Civelek, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2003, 61 s.
- _____, "Ahmed b. Faris'in Dil Hakkındaki Görüşleri", 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül 2007, Ankara: Bildiriler: Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri*, Ankara 2008.
- Arkun, Kemal, *Ahmed b. Fâris; Şahsiyeti, Eserleri ve Kitâb es-Sâhibî'nin İlk Babının Tenkidli Metni*, danışman: Nihad Mazlum Çetin, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1981.
- 'Attâr, Ahmed 'Abdûlgafûr, *Mukaddimetü's-Sihâh*, Kahire 1376/1956, s. 88-89.
- Carter, M. G., "Language and Law in the *Sâhibî* of Ibn Fâris", *Zeitschrift für Arabische Linguistik*, 25 (1993), s. 139-147.
- _____, "Ibn Fâris al-Lughawî", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami and Paul Starkey, London-New York 1998, I, 325.
- Cheneb, Moh. Ben, "İbn Fâris", *İA*, VI/2, 732-733.
- Civelek, Yakup, *Arap Dilinde İ'râb Olgusu*, Araştırma Yay., Ankara 2003, s. 20, 28, 87, 91-92, 177.
- _____, "Arap Dilinde Naht ve Kelime Türetmede "Naht" Yönteminin Kullanımı", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, yıl: III, sy. 10 (Yaz 2003), s. 97, 101, 103, 104, 107, 117, 118.
- Corcî Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-'Arabiyye*, Beyrut 1983, I, 619-620.
- Çögenli, M. Sadi-Demirayak, Kenan, *Arap Dilinde Kaynaklar*, 3. baskı, Erzurum 2000, s. 147-148, 163.
- ed-Delcî, *el-Felâke ve'l-Meflûkûn*, Kahire 1904, s. 141-142.
- Elmalı, Hüseyin, "Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga", *DİA*, XXX, 346-347.
- Emîl Bedî' Ya'kûb, *el-Me'âcimü'l-Lugaviyyetü'l-'Arabiyye*, Beyrut 1981, s. 85-90.
- Eren, Ali Cüneyt, "Arapça Alfabetik Sözlüklerin Tanıtımı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX/1 (Ocak-Şubat-Mart 2009), s. 143-144, 151 [sanal dergi].
- _____, *Arapça Sözlükler ve Kullanma Kılavuzu*, İstanbul 2010, s. 27-29, 53-54.

- Fâhir, Emîn Muhammed, *İbn Fâris el-Lugavî, Menhecühû ve Eseruhû fi'd-Dirâsâti'l-Lugaviyye*, Riyad 1991.
- Flügel, G., *Die grammatischen Schulen der Araber*, Leipzig 1862, s. 247.
- Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Târihi (Başlangıçtan XVI. Asra Kadar), I*, İstanbul 1996, s. 56, 111, 291-294.
- Gâîf, Vecdî Rızık, *Mu'cemü'l-Mu'cemâti'l-'Arabiyye*, Beyrut 1993, s. 4, 37-38, 162.
- Goldziher, Ignace, *Klâsik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara 1993, s. 81-82.
- Gökkır, B.-Leaman, O., "İbn Faris", *Biographical Encyclopedia of Islamic Philosophy*, ed. O. Leaman, London and New York 2006, s. 243-244.
- Hammûdî, Hâdî Hasan, "Ahmed İbn Fâris Şeyhu'l-Karnî'r-Râbi' ", *es-Sekâfe*, sy. 34 [Cezayir 1976], s. 117-123.
- _____, *Ahmed b. Fâris ve Riyâdetühû fi'l-Bahsi'l-Lugavî ve't-Tefsîri'l-Kur'ânî ve'l-Meydâni'l-Edebî*, Beyrut 1407/1987.
- Hamzavî, M. Reşâd, "İbn Fâris ve Nazariyyetü'n-Nahti'l-'Arabiyyeti'l-Mağbûne", *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, Kartaca 1991, s. 247-264.
- Haywood, J. A., *Arabic Lexicography*, Leiden 1960, 2nd edition 1965, s. 98-102.
- Hilâl Nâcî, *Ahmed b. Fâris: Hayâtühû ve Şi'ruhû ve Âsâruh*, Bağdad 1970.
- Huart, Clément, *Arab ve İslâm Edebiyatı*, çev. Cemal Sezgin, Ankara [1971], s. 161, 162.
- İbn Fâris, *el-İtbâ' ve'l-Müzâvece*, nşr. Kemâl Mustafâ, Kahire 1366/1947, 1998.
- _____, *Mücmelü'l-Luga*, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdülhamîd, Kahire 1366/1947; I-IV, nşr. Züheyr 'Abdülmuhsin Sultân, Beyrut 1404/1984, 1406/1986; nşr. Şihâbeddîn Ebû 'Amr, Beyrut 1414/1994, 1998; I-V, nşr. Hâdî Hasan Hammûdî, Küveyt 1985.
- _____, *Temâmü Fasîhi'l-Kelâm*, nşr. Arthur J. Arberry, London 1951; nşr. Mustafâ Cevâd -Yûsuf Meskûnî, *Resâ'il fi'n-Nahv ve'l-Luga* içinde, Bağdad 1969; nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâî, *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-'Irâkî*, c. 21 (1971); nşr. Zeyyân Ahmed el-Hâc İbrâhîm, Küveyt 1416/1995.
- _____, *el-Müzekker ve'l-Mü'ennes*, nşr. Ramazân 'Abdüttevâb, Kahire 1969.
- _____, *es-Selâse fi'l-Luga*, nşr. Ramazân 'Abdüttevâb, Kahire 1970.
- _____, *Mütehayerü'l-Elfâz*, nşr. Hilâl Nâcî, Bağdad 1390/1970.

- _____, *Evcezü's-Siyer li-Hayri'l-Beşer*, nşr. Hilâl Nâcî, *el-Mevrid*, II/4 [Bağdad 1393/1973], s. 143-154; nşr. M. Kemâleddîn 'İzzeddîn, Beyrut 1408/1988; nşr. Muhammed Mahmûd Hamdân, Kahire 1413/1993, 1997.
- _____, *es-Sâhibî*, nşr. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire 1398/1977; nşr. 'Ömer Fârûk et-Tabbâ', Beyrut 1993; nşr. Ahmed Hasan Besec, Beyrut 1418/1997.
- _____, *Zemmü'l-Hata' fi'ş-Şi'r*, nşr. Ramazân 'Abdüttevâb, Kahire 1400/1980.
- _____, *Kitâbü'l-Fark*, nşr. Ramazân 'Abdüttevâb, Kahire 1402/1982.
- _____, *Kitâbü'l-Ma'ârîd*, nşr. Ahmed Han, *el-Mevrid*, XIII/3 [Bağdad 1984], s. 173-186.
- _____, *Kitâbü'l-Leyl ve'n-Nehâr*, nşr. Hâmid el-Haffâf, *Türâsünâ*, IV/1 [Kum 1409], s. 173-199.
- _____, *Esmâ'ü Resûlillâh ve Me'ânihâ*, nşr. Mâcid ez-Zehebî, Küveyt 1409/1989.
- _____, *Mu'cemü'l-Mekâyis fi'l-Luga*, nşr. Şihâbeddîn Ebû 'Amr, Beyrut 1414/1994, 1418/1998.
- İkbâl, Ahmed eş-Şerkâvî, *Mu'cemü'l-Me'âcim*, Beyrut 1987, 1993, tür. yer.
- İsmâil Paşa, Bağdatlı, *Hediyetü'l-Ârifîn*, nşr. Kilisli Muallim Rifat-İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İstanbul 1951, I, 68-69.
- Kâzım Fethî er-Râvî-Nevvâl Kerîm Zerkûr, "Ahmed İbn Fâris ve 'İlmü'd-Delâle", *Mecelletü' Âdâbi'l-Müstansırıyye*, XII [Bağdad 1985], s. 121-130.
- Keş, Salih Zeki, *Ebu'l-Hüseyn İbn Fâris ve es-Sâhibî Kitabı*, danışman: Tacettin Uzun, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü [devam ediyor].
- Kılıç, Hulûsi, "es-Sâhibî", *DİA*, XXXV, 521-522.
- Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İstanbul 1992, s. 283-288.
- Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969, s. 63, 119, 120-121, 193, 377.
- Mînû, M. Muhyiddîn, "Mücmelü'l-luga", *et-Türâsü'l-'Arabî*, VI/24 [Dimaşk 1986], s. 137-144.
- Muhtar, Cemal, "İslâmda Sözlük Çalışmaları-II", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4 (1986), s. 340-341.
- Muhtâreddîn Ahmed, "Nüsha Târîhiyye li-Mücmeli'l-Luga li'bn Fâris", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-İlmiyyi'l-Hindî*, I/1 [Aligarh 1976], s. 148-155.
- Münîre Fâ'ûr, "el-İstifhâmü'l-Mecâzî fi Kitâbi's-Sâhibî li'bn Fâris", *et-Türâsü'l-'Arabî*, XXVI/101 [Dimaşk 1427/2006], s. 75-95.

- en-Niklâvî, Ferîd M. Bedevî, *el-Mesâ'ilü'l-Belâgiyye fî Kitâbi's-Sâhibî li'bn Fâris*, Kahire 1986.
- en-Nûrî, M. Cevâd -'Alî Halîl Hamed, "Mekâyisü'l-Luga li'bn Fâris: Tenbîhât ve Tashîhât", *Mecelletü Mecma'î'l-Lugati'l-'Arabiyye el-Ürdünî*, XIX/48 [Amman 1415/1995], s. 95-166.
- 'Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 8. baskı, Beyrut 2006, II, 592-595.
- Rıdvân, M. Mustafâ, *el-'Allâme el-Lugavî İbn Fâris er-Râzî*, Kahire 1378/1959, 1971, 1393/1973.
- _____, *el-İmâm Ebü'l-Huseyn İbn Fâris er-Râzî ve Âsâruhû fi'l-Luga ve'n-Nahv*, Kahire 1991.
- Roman, André, "L'origine et l'organisation de la langue arabe d'après le *Sâhibî* d'Ibn Fâris", *Arabica*, XXXV/1 (March 1988), s. 1-17.
- es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut 1389/1969, VII, 278-280.
- Sanni, Amidu, "A Fourth Century Contribution to Literary Theory: Ibn Fâris's Treatise on Poetic Licenses", *Journal of Arabic Literature*, XXIV/1 (March 1993), s. 11-20.
- Sarikaya, Ahmet, *İbn Fâris; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İstanbul Kütüphanelerindeki Yazma Nüshaları*, Tez (ne tezi olduğu tespit edilemedi), İstanbul Üniversitesi, 1979, 41 s.
- Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, Leiden 1979-1984, VII, 360-361; VIII, 209-214; IX, 194.
- Taşköprizâde Ahmed, *Miftâhu's-Sa'âde*, nşr. Kâmil Kâmil Bekrî-'Abdülvehhâb Ebü'n-Nûr, Kahire 1968, I, 109-110.
- Tuleymât, Gâzî Muhtâr, *Nazarât fî 'İlmi Delâleti'l-Elfâz 'inde Ahmed b. Fâris el-Lugavî*, Dimaşk 1410/1990.
- _____, *Ahmed b. Fâris el-Lugavî: Dirâse fî Ârâ'ihî'l-Lugaviyye ve'n-Nahviyye*, Dimaşk 1999.
- Tural, Hüseyin, "İbn Fâris", *DİA*, XIX, 479-481.
- Tüccar, Zülfikar, "Mücmelü'l-luga", *DİA*, XXXI, 454-455.
- et-Tüveycirî, 'Abdül'azîz 'Abdülkerîm, "es-Sâhibî fî Fikhi'l-Luga ve Süneni'l-'Arab fî Kelâmihâ li-Ahmed b. Fâris", *ed-Dir'iyye*, sy. 29 [Riyad 1426/2005], s. 189-242.
- Wild, S., *Kitâb al-'Ain und die Arabische Lexikographie*, Wiesbaden 1965, s. 77-79.
- Yüsri 'Abdülğanî 'Abdullâh, *Mu'cemü'l-Me'âcimi'l-'Arabiyye*, Beyrut 1411/1991.

ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'*, nşr. Şu'ayb el-Arna'ût-M. Na'îm el-'Arksûsî, Beyrut 1406/1986, XVII, 103-106.

ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, nşr. Züheyr Fethullâh, 8. baskı, Beyrut 1989, I, 193.

Kısaltmalar

- DİA* : *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I-, İstanbul 1988-.
- Eİ²* (İng.) : *The Encyclopaedia of Islam*, I-XII, New Edition, Leiden 1960-2005.
- GAL* : Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943-1949; *Suppl.*, I-III, Leiden 1937-1942.
- İA* : *İslâm Ansiklopedisi*, I-XIII, İstanbul 1940-1988.
- ZDMG* : *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (Leipzig-Wiesbaden).